

ПІД РУМУНСЬКИМ ПОСТОЛОМ

1937

Короткий історичний огляд

Румуни на землях Буковини є напливовим елементом залежності. Та не лише в Буковині, але й в Бесарабії (північна частина) українці є автохтонами й осіли тут на століття раніше від румунів. Ще влада галицьких князів сягала аж по самий Дунай, отже Буковина й ціла Молдава, перебували під безпосереднім впливом Галича.

Про це проф. М. Грушевський пише: «Українську колонізацію на нижньому Дунаї знаємо документально — вже бачили свідоцтво про неї із нашої літописі: «Приседяху к Дунаєви». Рештки її держались тут навіть після турецько-печенізько-половецького руху, і були досить значні ще в XII в., коли Галицьке князівство в своїх руках держало нижній Дунай (« затворив Дунаю ворота, суди ряля до Дуная » — Слово о полку Ігоревім, говорячи про Ярослава Галицького). Тут перебувало велике число риболовів і різних промисловців та всякого вільного люду (прототип пізнішого козацтва), що його осередком був знаний Берладъ».

Ще можна згадати й про те, що пишуть польський літописець Длугош і німець Г. Вайганд. Длугош пише, що він знає про витиснення румунами з подунайської Волощини українських осадників, « давніх володарів і мешканців » цих країв. Г. Вайганд же твердить, що більшість назв, що їх він простудіював, є слов'янськими, і то українського походження в Буковині, Бесарабії та Молдаві аж до самого Бузена. На підставі своїх розвідок Вайганд приходить до ви-

сновку, що тоді, коли прийшли румуни до Буковини, Молдавії й Бесарабії, ці краї були вже заселені українцями. Самі ж румуни, емігруючи з Семигороду, осіли на цьому просторі не раніше, як по XII. в.

Знаємо, що перші румуни переселилися з Мармарощини на чолі Драгоша Водяного в 1343 р. Цьому сприяли особливо воєнні походи угорського короля Людовика Великого (1341-1382) проти татар, в яких брали участь і мармароські румуни. Ось ці походи наче б то показали румунам дорогу, куди саме вони могли б розширитися. Північна частина меншої Буковини, від Дністра аж по гористі окопинці над Серетом і Черемошем належала до Галича, ще аж до 1340 року. Але ще навіть опісля на дворі молдавських господарів, в Сочаві, панує українська мова. В усіх урядових письмах уживається тодішньої української літературної мови, а в церкві зукраїнізованої церковно-словянської. Тим то пояснюється, що молдавське господарство аж до половини ХУІІ в. має характер чисто український.

Отже, починаючи з ХІУ. ст. переселенський рух румунів із Семигороду триває впродовж усіх дальших століть, а з хвилиною окупації румунами Буковини в 1918 р. він прибирає форму зорганізованої державної системи.

1775. р. прилучили Буковину до Австрії, до якої вона належала аж до розпаду монархії в 1918 р. За конституцією, що її принесла Австрії революція 1848. р., Буковина отримала своє окреме управління. Нова конституція з 1861 р. дає Буковині широку автономію з власним сеймом, що значно спричинилося до швидкого розвитку шкільництва й народної освіти.

Перед війною не було в Буковині ніодної громади без школи, а багацько громад мало по 2, 3 і більше шкіл. Пересічно на кожних 100 громад припадало 150 шкіл.

Крім цього, на Буковині було досить величе число середніх шкіл (гімназій, реальних шкіл та фахових), а в 1875 р. засновано було й університет у Чернівцях, де були 4 українські катедри. Позашкільною освітою уряд майже не інтересувався, а залишив цілковиту ініціативу населенню. Сотні різних культурних, культурно-освітніх та гуманітар-

цих товариств були не тільки по містах, а й по селах Буковині. З українських товариств особливу широку діяльність розгорнули були «Народний Дім», «Руська Бесіда», «Українська Школа» з своїми філіями, «Жіноча Громада», «Шкільні Помочі», «Січі», а далі хорові, музичні, драматичні, руханкові і т. ін. товариства. Не було ні одного села, що не мало б у себе одного чи другого культурного освітнього товариства, а багацько сіл було таких, що мали майже всі відміни такіх обєднань. Разом із тим українці мали прегарний розвиток кооперації.

Буковина з самого початку війни стояла під обстрілом і кілька разів переходила з рук до рук. Становище Буковини було гірше ще й тому, що українство Буковини не мало толі ще ясної національної політики. Через те вістка про розвал Австроїї його приголомшила. Але Буковина орієнтувалася на те, що діялося в Галичині. 1. 24. X. повстає в Чернівцях «Краєвий Комітет» на чолі з Омеляном Поповичем. Цей комітет повіщає з буковинської делегації на конгрес Національної Ради у Львові (18. X).

1. листопада перебирають українці владу у Львові й 3 листопада скликає «Краєвий Комітет» загально-українське віче до Чернівець, яке має теж проголосити передбрання влади на Буковині, опершись на місцеві українські військові частини. Місцеві румуни, довідавшись про ці наміри, вжили всіх заходів, щоб українці не могли розпоряджати тими частинами австрійської армії, в яких були українці, та які були в Чернівцях. Тому звернулися до румуна Томашевича, команданта місцевого полку, щоб розпустив усіх вояків домів. Все таки частина українських вояків остала в місті й взяла участь у вічу, що нараховувало, разом із селянами, до 40 тисяч учасників.

Але тут власне показалася непідготовленість тодішнього проводу буковинців до своїх завдань. На вічу лунали оклики: «Не хочемо до Австроїї! До Києва!» — але цих настроїв «Краєвий Комітет» не вмів використати. Він не тільки погодився на заіснування під його боком комітету румунів, але разом із цим комітетом ділився владою. Теж коли румуни в той же час звернулися до свого уряду, щоб

він вислав військо для окупації Буковини, — українці тому не зуміли перешкодити.

Вістка про те, що румунська армія вже переступила кордон Буковини й іде на Чернівці, вдарила по «Краєвому Комітеті» як грім із ясного неба. Румунія 11 листопада на чолі з ген. Задеком зайняла Буковину.

Румунський уряд знов, що окупувати Буковину Румунія не має ніякого права. Через те в проклямації, що її підписав ген. Задек, та що її розкидано по краю з літака, говорилось, що «Румунія не хоче забрати Буковини», а прийшла, щоб забезпечити лад у краю й не допустити до безправства. «Як тільки налагодиться порядок, румунські війська будуть відкликані». Теж настрої українського населення були такі, що подиктували такий зміст відозви.

Але за кілька днів уже була окупована ціла Буковина, і румунський уряд міг «свобільно розпоряджатися», підготовляючи ґрунт для легалізації анексії. Цю анексію йому удалось вправно зафіксувати вже 10 вересня 1919 р. договором у Сен-Жермен, а 10 серпня 1920 р. остаточно закріпити договором у Севр.

Як уже згадано, Буковина мала в Австрії широкі автономні права. Ічершім актом насильства, що його зробив румунський уряд, було скасування всякої автономії України. Про сойм тепер нічого й говорити. Буковину перетворили на звичайну округу й завели диктатуру сигуранци (охранки). Громади, що за Австрії користувалися також широкими автономними правами, тепер мають диктатуру но-тара, призначуваного згори повітовим префектом.

Румунський уряд почав після окупації Буковини теж змінити й національні здобутки українців. Спершу заборонено всі приватні школи в полудневій Буковині, далі гімназії в Кіцмані, Вижниці та Вашківцях. На місце українських шкіл завели румунські. В решті шкіл завели румунську мову та румунську історію, як обовязкові предмети. Далі скасували всі українські катедри в університеті, згодом зліквидовано взагалі всі українські школи, а на всі культурні товариства пішла теж неперебірчива нагінка. Учителів українців переміщено в румунські села, багатьох геть-

геть далеко аж у Старо-Румунію, а на їх місце наставили румунських поспіак, переважно агентів сигуранци. На шкільних інспекторів призначили найзапекліших румунських шовіністів, які всіми способами допомагають урядові викорити українське слово **з** школі.

Але румунський уряд поставив собі за мету взагалі знищити все, що тільки дихає українським. Румунський наступ пішов на всі ділянки українського національного життя: на ділянку політичну, соціально-економічну й культурну, зокрема на церкву, пресу, освітні установи, спортивні товариства, кооперацію, мистецтво, тощо, подібно як і на всій верстві українського населення.

Теперішнє положення

Ось короткий огляд теперішнього положення українців під румунською займанициною в поодиноких ділянках.

В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЛЯНЦІ

На кожім кроці бачимо переслідування й нищення не тільки всякої політичної організації, але навіть політичної думки. Так зв. «Українська Національна Партія» це тільки тільки якось політичної організації, бо в своїй програмі не має й не може мати в даних обставинах навіть ніякого політичного постулату; вона навіть не має в своїй програмі «наймінімальнішої» культурної автономії, а тільки домагання «культурно-економічного розвитку». Та цей «розвиток» може бути такий, що партія вважала б своїм «здобутком», коли б дісталася на кілька місяців кілька годин надобнязкової української мови в кількох народніх школах.

Проте румунська преса, уряд і ціла румунська публічна опінія називають цю партію іредентистичною, прогидержавною, дарма, що ця партія аж наскільки часто складає понижуючі заяви лояльності.

Український посол до румунського парляменту не має ніде ніякого доступу. Ніякий уряд, ніяка державна установа, не піде ніколи такому послові на руку. Що більше, на українському селі, такий посол є жертвою озвірілих, напівкультурних румунських жандармів. Не говоримо вже про те, що перед виборами до парляменту в'яштовують канцелятів на поспів, тримаючи їх в арештах аж до токінчення виборів і розганяють політичні віча. Взагалі всяка політична гумка є переслідувана.

Українським священикам і учителям забороняють схопитися з українським селянством та робітництвом і на-

віть у приватних балачках силують їх уживати румунської мови, інакше карають, вигоняють із служби й навіть не тають пенсії тим, що все ж «сяк-так» виявляють свою національну приналежність. В останнім часі всі, що ще остали, українські урядники, дістали наказ змінити свої українські прізвища на румунські.

Українських селян карають (навіть судово!) за співання українських пісень («падок із Гаврилівців, процес Тулівського та інших селян»), за ношення жовто-синіх відзнак (кілька десять випадків із Буковини та Бесарабії), бують за ношення сорочок із українськими вишивками, не позволяють виступати на сцені в українських національних строях і т. д., і т. д.

Український робітник мусить здавати іспити з румунської мови, не сміє вписуватися до українських товариств, не сміє навіть говорити українською мовою та передплачувати український часопис.

Нагінка провадиться за те, що мовляв «українці домагаються автономії», бо вони, мовляв, звичайні собі зукраїнізовані румуни, які мають мати одноку мету: втопитися в румунському морі. Назву «українці» вживається тільки тоді, коли ходить про українську іреденту, а зрештою в ужитті є назва «рутени».

В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЛЯНЦІ

Економічне життя українського населення під румунською займанчиною представляється не краще. Все, що носить марку українства, пятнуеться як іредентистичне, протидержавне. Український склеп, українська кооператива, це — на думку — займанця — сильна твердіння, де ховається українська іредента. Часто румунська преса подає, що українські склепи й кооперативи продають зброю українським селянам. Під цим претекстом румунська влада закриває дуже часто українські склепи й кооперативи, а коли нема ніякого претексту це зробити, тоді всякими шинканами, переслідуванням, накладанням прерізних кар за всякі «провини» доводиться до того, що наші склени й кооперативи мусять самоліквідуватися.

Заснування нового склепу чи кооперативи обумовлено для українців такими труднощами, що рідко хто має щастя добитися дозволу на отворення підприємства. А про основання якісь більших українських підприємств не можна й думати. Бо коли в теорії це можливо, то в практиці не до переведення. Коли ж уже добитися й дозволу, тоді приходить у рух спеціальна податкова система, яка мусить убити вже в зародках усікий почин.

До цього треба додати коф'юніяльний в'яснажуючий визиск українського селянина злодійсько-грабіжницькою податковою системою. Недавно хвалила румунська преса «буковинське населення», що «вже найкраще й найбільше платить податки». Податки, які платить наш селянин, не є тільки найбільшим і просто незнаними в чисто румунських провінціях, але ці податки стягаються з найбільшою безоглядністю й нелюдськістю. Податковий урядовець іде стягати податки завжди з двома узброєними вояками й коли якийсь податковець не має на час трошей або навіть його нема дома, тоді ця узброєна банда вривається силово до хати й забирає звідтам все, що попаде під руки. Коли часом трапиться, що такий урядовець є українцем і не може так поступити, як поступають румунські, його цілком просто видалюють із служби або переносять десь у саму глибину Румунії.

Багато галасу зробили румуни з приводу аграрної реформи й наління селян розпарцельованою землею. Та хто приглянувся більше цій справі, побачив, що так зв. аграрна реформа це було тільки й тільки заміненням очей декому, щось у роді «українізації», що її перевели большевики в сов. Україні! Український селянин дістав грудку найгіршої землі, заплатив за неї найдорожче й ще до тепер не є власником її. Держава й досі не передала цю землю в повну власність нашим селянам. Крім того, наш селянин платить і до сьогодні за цю землю податок (як справжній власник), а з другого боку оренду (як наемець) так, що прихід із землі далеко не дорівнює тому, що селянин платить за неї. Напр. селяни з Лужан звернулися з проханням до румунського міністерства рільництва, щоб цей забрав від

них їхні уділи з аграрної реформи, бо вони всякими податками й орендами давно заплатили більше, ніж варта сама земля.

Найкраще розпарцельована земля коло Топорівців і в Заставнеччині пішла в руки румунських кольоністів, що їх зайнанець спровадив із волоських провінцій. Ці кольоністи дісталі тут по 5 гектарів найкращої землі, держава побудувала їм тут хати й звільнила навіть на довгий час від податків. Податки за цих кольоністів платить український селянин!

Треба тут ствердити, що румунська держава створила для кольонізації своїм елементом Буковини окремий кольонізаційний фонд. Місія цих кольоністів є зрумуніти українське село. Хоч практика показала, що український селянин культурно й цивілізаційно вищий від румунського й денационалізує цих кольоністів, то дійсність остается дійсністю: ворожий державний апарат витискає останні соки з українського села.

Не від речі буде сказати, що на буковинських полонинах випасався до війни здебільшого румунський скот, бо тутешнім гуцулам було поплатніше випасати свою худобу на просторах галицьких полонин. Від коли вздовж Черемоша поведено граници, то цій вигоді прийшов кінець, а тимчасом їх конкуренти, румуни, полудневої й середньої Буковини, особливо охочі до гірського пастуарського життя, заливають щорік більше своєю худобою полонини, чому надто сприяє румунська адміністрація, бо пасовиськами розпоряджають рільничі камери й виarendовують їх виключно румунам. Більна українська людність буковинських Карпат із великим відсотком неписьменних, про яку ніхто не дбає, спродує свою худобу, по шматках свою лідизну з перспективою: **найматися в жида за песій гріш на роботу в бутині або йти в світ за очі.**

Доля українського робітника не краща. До державних робіт його майже не приймають, а тому, що всі підприємства в чужих руках, то його долею ніхто не журиється. Та не тільки це. Недавно вийшов закон, що зобовязує всі підприємства, в першій мірі приватні, мати занятих у себе 75%

кровних волохів. Отже пілприємства мусять звільнити зо служби велике число робітників не-румунів, а це звільнення піде в першій мірі на рахунок українського робітництва. В цьому нема сумніву, бо хіба тяжко припустити, щоб жиди чи німці видавлювали своїх робітників і лишали українців. Отже займанець завдав знову сильний удар нашому робітництву.

Далі треба піднести, що запомоги, які дає безробітним громада, повіт чи держава, ніколи не доходять до українців.

А в тому часі румунський робітник і селянин користується всячими запомогами, полегшами й привілеями.

ШКОЛА

В сучасній хвилині нема на всіх українських землях під румунською займанчиною не тільки ні одної української школи, ані навіть ні одної надобовязкової години української мови! Отже на понад мільйон українців під воєнським постолом ні одна українська дитина не має зможи у школі почути рідне слово.

Та не тільки це. Навіть уліповання приватних лекцій по домах (ось так як учать жиди по приватних домах своїх дітей), не дозволено. Багатомовний є тут процес Шапки з Оршівців, що його й кількох селян судили в 1936 р. за «проступок» навчання приватно кількох літій української мови.

Перед війною мали українці лише в Буковині **216** народніх шкіл із українською викладовою мовою з около **800** клясами, та **117** мішаних, де попри інші мови була українська викладова мова. До цих шкіл ходило кругло **40.000** українських дітей, що їх вчило **822** учительських сил. Далі були **4** гімназії, **1** реальна гімназія, **2** учительські семінарії й **4** фахові школи. В середніх школах було **1.800** учеників і учениць та коло **70** професорів українців. В університеті в Чернівцях мали українці **2** катедри на фільософічному факультеті і **2** на теольгічнім. Число слухачів-українців дійшло в 1913-14 до **280** студентів. Тепер, під румунською займанчиною, з усього цього й сліду не стало!

Однак, румунському окупантові недосить того, що він зрумунізував усі школи, він нищить українських учеників ще й тим, що не дає українцям зможи скласти іспитів. Пропалювання українських учеників під час іспитів — це загально відома метода румунських носіїв нової культури.

КУЛЬТУРНІ УСТАНОВИ

З около 600 українських культурно-просвітніх товариств перед війною, осталося тепер лише кілька культурно-освітніх у Чернівцях. На селі майже нема нічого. Старі товариства займанець позамикав, поконфіскував майно й запечатував домівки, а на основання нових не дає дозволу. Сотки українських читалень по селях, «Січей», пожарників сторожей — впали жертвою ворога. Остали напів легальні спортивні товариства.

Свідоме українське селянство зачало будувати по селях під патронатом «Українського Народного Дому» в Чернівцях величаві «Народні Доми», але займанець і тут ставив свою загребущу лапу. «Народний Дім» у Станівцях сконфіскований (бо мовляв, Комітет будови дому не збирав «правильно» вкладок!) «Народний Дім» у Читоці запечатаний. «Народний Дім» у Кіцмані під терором займанця й т. д.

Отже в цій ділянці все старе знишили й заграбили, нове покрали, або поклали заборону.

ЦЕРКВА

Українську православну церкву румунізували зараз таки в самих початках рум. окупації. В церквах українські священники мусять відправляти Богослуження в румунській мові (хіба, де це необхідно, зн. де народ не хоче йти до церкви там можна відправляти по половині — церковнослов'янською й румунською мовою, але не українською), урядувати ці священики мусять також по-румунськи. Кидачи на священиків підозріння іреденти, займанець переслідує їх і певно невдовзі буде переносити їх у румунські сторони, або «пенсіонувати» без часу (не даючи навіть пен-

сії), як це зробив із українськими вчителями.

Отже нема української церкви, нема українських священиків, є тільки урядники-українці, що мають виконувати волю займанця.

До недавна користувалася більшою свободою рухів українська греко-католицька церква. Але останніми часами під «патронатом» румунського професора Йорги пішла сильна нагінка й на цю церкву. Обмежено одинокий тут українсько-греко-католицький вікаріят, хоч він стояв під охороною міжнародного конкорду. Отже й цю церкву підчинено сваволі займанця.

ПРЕСА

Свободи слова не мають українці під румунською займанчиною. Превентивна цензура нищить усяку вільнішу думку. Для появи якогось українського часопису (і тільки українського!) треба жадати дозволу аж із Букарешту, щоб остаточно... не дістати його.

«Самостійність», що виходила якийсь час під варварською цензурою, була вже раз застовлена на пів року, а тепер припинена остаточно. Заборонили видавання літературного міс. «Самостійна Думка». Новий часопис не можна зареєструвати. Денник «Час», тижневик «Рада» — це часописи, що провадять румунську політику в українській мові. Коли б вони хотіли висловлювати українську думку, їх постигла б доля «Самостійності». Поява нової української книжки обумовлена такими формальностями, що рідко хтось важиться взятися за це діло. А як і пустять у світ якусь книжку, то зараз конфіснують її (напр. альманах «Самостійності» на 1937 р.).

З Галичини або з інших українських земель чи з-за кордону не можна дістати ні української книжки, ні українського часопису. На ввіз до Румунії українського часопису або української книжки треба осібного дозволу аж із міністерства і рідко яка книжка чи часопис такий дозвіл дістане.

МИСТЕЦТВО

Тепер концерти, аматорські вистави й т. д. стоять під терором займанця. Відіграти якусь драматичну штуку чи дати концерт, треба зробити так багато різних формальностей, що рідко хто в силі все те здійснить. Та якби так лише ці формальності! Але й бо сповнивши всі формальності, дуже часто не можна дістати дозволу з Букарешту. **Бо дозвіл на всякий концерт чи виставу треба жадати від самого міністра!**

В останніх часах взагалі не дають дозволу навіть на звичайні вечірні **з танцями** (зокрема на селі), не дають дозволу на оркестрові концерти (заборона камерної музики «Кобзаря»), ні на **ніякого рода культурні урядження**, а програма на Шевченківським концерти мусить починатися займанницьким національним гімном і кінчатися румунською піснею.

Отже навіть звуки української пісні чи української музики не мають волі!

СПОРТ

1 спорт у ярмі. Не вільно творити українських спортивих дружин, не вільно гімнастикувати, не вільно плекати спортом наше тіло. За спорт копаного мяча наших хлопців арештують, пересилають від постерунку до постерунку аж до Чернівців, ставлять перед суд. Всі українські спортивні дружини мусять мати румунські статути, підчинятися румунським спортивним організаціям, провадити по-румунським протоколам т. д.

У ВІЙСЬКОВІЙ ДІЛЯНЦІ

До війська українських хлопців не беруть. А кого беруть, то тільки за чур, слуг, наймитів, няньок до офіцірських літей. Українських хлопців із правом однорічників не тільки не посилають до офіцірських шкіл, але взагалі не беруть до війська. Займанець боїться вишколювати військово українця. А вже середньошкільні чи **всякого іншого**

рода військові та летунські школи для українців взагалі недоступні.

Така, в загальному, картина українських земель під румунською окупацією.

Цю картину доповнююємо двома політичними процесами, що відбулися в половині 1937 р. в Чернівцях перед румунським воєнним судом. Вони в свою чергу дають образ румунського режиму на українських землях, а з другого боку вказують, що на Буковині вже зродилася сила, що ставить спротив румунським зазіханням. Нове покоління українців стало до боротьби з твердим переконанням, що новий 1918 рік не сміє застати Буковину в такім стані, як застав її минулий. Буковина мусить бути свідомою, що вся її теперішня думка й чин мають бути спрямовані на підготовку нового переможного 1918. Історичні українські кордони, що перерізують нинішню Румунію, мусять стати кордонами української держави. Свідомість цього мусить дати нині Буковині силу — на хвилину не поступатись тепер перед займанцем, а в майбутньому дати належний розмах державницькому чинові!

Перед румунським воєнним судом

ОБЖАЛОВАНІ СУДОМ

Із заарештованих за висвистання румунського гімну на Шевченківськім концерті в Чернівцях 25 березня початково 45 українців, а потім 15, стануло 19. квітня 1937 р. перед **воєнним судом** у Чернівцях 6 українців:

1) **Володимир Тодорюк**, студ. прав.

2) **Денис Квітковський**, адвокат, 26 років (родом із Шерівців під Чернівцями), син дяка. Вже в гімназійних часах проявляв велике заінтересовання суспільно-політичними справами й був одним із найдіяльніших з-поміж гімназійної молоді. В тому часі також зачав писати поезії. По матурі вступив до академічного козацтва «Чорноморе», де вкоротці вибився на провідне становище. Через внутрішні міжусобиці в козацтві, він враз із усім активом, покидає «Чорноморе»; вони засновують лицарство «Залізняк». Ще заки став старшиною в корпорації, заснував враз із двома товаришами, часопис «Самостійність» і перейняв головне редактування його. Ця газета стала вкоротці найбільшим поширенням українським часописом під румунською окупацією. Треба піднести, що співробітники «Самостійності» були першими, що навязали контакт із Мармарощиною).

3) **Іван Григорович**, 26 років, студент прав (родженій у Чернівцях. Був першим командантом «Залізняка». Працював головно організаційно, а в «Самостійності» писав нариси й статті на актуальні теми).

4) **Микола Насадюк**, 26 років, адвокат (родом із Ленківців біля Чернівців. Проявляв живу діяльність у студентському житті вже в час гімназійних студій. Був одним із основників «Залізняка»).

5) **Іван Бучко**, 28 років (родом з Ленківців, б. Чернівців. Після укінчення кількох класів гімназії, закінчив торговельні курси. Був членом буковинського «Пласту» й займався організацією українського спорту на Буковині. Був також адміністратором «Самостійності»).

6) **Орест Зибачинський**, студ. торг. академії в Празі.

ГАНЕБНА РОЛЯ УГОДОВЦІВ

Процес викликав велике заінтересовання чернівецьких українців, які чисельно заповнили місця для публіки. Найсумніше в цілому процесі те, що цілий акт обжалування побудовано на зізнаннях двох українців-угодовців — Когута й Пігуляка, та що вони фігурували як одинокі прокураторські свідки в процесі й завдяки їм взагалі відбувся процес, а перед тим і арештування. Коли ж до того додали, що всі обжаловані націоналісти, то виходить, що цей процес це також розправа угодовців із українськими націоналістами. Тому цей процес залишиться чорною ганебною плямою угодовщини.

АКТ ОБЖАЛОВАННЯ

Акт обвинувачення закидає підсудішим наступне:

«Дня 25. березня б. р. відбулося в тутешній музичній залі свято влаштоване українським товариством «Буковинський Кобзар» і «Мужеський Хор» для вшанування українського поета Тараса Шевченка. Свято було дозволене місцевими властями з зобовязанням, щоб його відкрито румунським королівським гімном, на що організатори свята формально згодилися. При співанні королівського гімну, як повна зала стала з місць, почулося більше свистів. Слідство, що їх вели поліційні органи для відкриття авторів, не дало зпочатку ніякого висліду тому, що всі учасники, включно з організаторами свята, зсолідаризувалися з кримінальним жестом, що його вчинили ті, які висвистали святій королівський гімн румунської нації, стараючись звести пошукування на манівці: ті здолини кажучи, що свисталося на галерії, а ті з галерії, що свистали вдома на залі, і так

скриваючи виновників. Ні організаційний комітет, ні ніхто з учасників не вважали за відповідне на місці зганьбити, як це належалося, обиду нанесену національному почуванню, хоч у залі находилася інтелектуальна верхівка, про-відна у змаганнях української нації. Навпаки, на знак одобрення, свято продовжувалося так неначе б нічого не сталося». «Всі свідки заявляють, що ніхто з організаційного комітету, ні з публіки, що була на залі, не зробив ніякого жесту несолідаризування з вчинком. А урядовий інтерпрет Хімінчук Леон заявляє, що коли почав зараз слідство, то публіка на залі робила йому труднощі, бо давала відповіді такого рода, щоб утруднити викриття авторів».

Далі в акті обжаловання читаємо: «В місяці лютому б. р. вільбулося подібне свято теж для вшанування українського поста Шевченка, коли вперше вставлено в програму свята з українським характером румунський королівський гімн. На знак протесту проти цього більша кількість осіб покинула залю при співанні гімну».

Зчорги акт обж. подає, що поліція заарештувала по довгих доходженнях 6 підсудних, що є членами студ. корпорації «Залізняк» і встановила наступне: підсудні Тодорюк і Насадюк умовили наперед між собою заколочення свята свистами, і про те знали також інші обвинувачені. В час свята перший засвистав на свиставці Насадюк, при чому цей свист був слабий, бо свиставка попсувалася. Зчорги два сильні свисти віддав Тодорюк. Оба підсудні потім вийшли з залі. Доходження ствердили, що оба ці підсудні в час іншого українського свята перед кількома місяцями, коли то також співано румунський нац. гімн, запротестували проти того тим способом, що остентатційно опустили тоді залю в час співання гімну. Підсудних обжаловується в заколоченні спокою й порялку та образі румунської нації.

ЗІЗНАННЯ ТОДОРЮКА

По відчитанні акту обвинувачення, оборона ставить внесок на відложення розправи, бо адвокати дістали надто пізно акти й не могли з ~~ними~~ докладно познайомитися. Проти того виступає прокуратор (майор Бураба). Трибу-

нал відкидає внесок оборони й приступає до переслухання першого обжалованого Тодорюка.

Тодорюк заявляє, що він свистав і робив це з власної ініціативи та без ніякої попередньої умови з кимнебудь. День перед тим випадком він стрінусіся з Насадюком і дістав карту вступу на концерт. Тоді то Насадюк сказав йому, що на концерті хтось буде свистати й радив йому в тому моменті опустити залю. **Свистом малося протестувати** проти того, щоб у програму Шевченкового свята входили румунські пісні. В час концерту, коли зачали співати румунський гімн, Тодорюк чекав, що хтось буде свистати. А тому, що

ТРАНСПОРТ НАЦІОНАЛІСТІВ З ТЮРМИ НА ДВІРЕЦЬ

почув легкий свист, то, щоб свист було всюди чути, вложив два пальці до уст і сильно свиснув, почім опустив залю.

Предсідник звертає увагу Тодорюкові, що ходило не про румунські пісні, а про королівський гімн.

Предсідник: Що розумієте під румунськими піснями й королівським гімном? — Тодорюк відповідає, що він не бачить у тому ніякої різниці, бо для яного піснею є кожна мельодія, що співається словами.

Тодорюк: Ми протестуємо проти факту, що в програму були внесені румунські пісні.

Предсідник: Скажіть, як кавалер, хто є винним: Ви чи організатори?

Тодорюк: Я не знаю, хто укладав програму.

Майор Туртуреану: Як образований чоловік, чи не думали Ви над тим, що було б гарно й добре залишити прописувати королівський гимн, і тим способом доказати, що Ви є лояльними горожанами?

Тодорюк: В наших програмах не повинні бути ніякі чужі пісні!

Майор Туртуреану: Чому ж Ви не зачекали зо свистом аж скінчать королівський гимн?

Тодорюк: Я хотів зараз на початку свята свистати.

Зчери підсудний описує, як він опустив залю, залишивши плащ і капелюх, як стрінув на вулиці одного адвоката, якого прохав перебрати його оборону в час процесу, як потім вернувся назад до залі. Він не знав організаторів концерту. Знає тільки, що свято влаштовували «Буковинський Кобзар» і «Мужеський Хор». Вкінці зазначає Тодорюк, що все інше, що зізнав у слідстві, на ньому **вимушено**.

ЗІЗНАННЯ НАСАДЮКА

Насадюк із самого початку зазначує, що його слідчі зізнання були на ньому **вимушенні силою** й тому він їх відкликує. Він зчери подає, що ввечері, на день перед концертом, стрінувся з Тодорюком у «Народнім Домі» і сказав йому, що під час концерту хтось буде свистати й тоді хай Тодорюк опустить залю.

Предсідник: В якому характері організували Ви це все?

Насадюк: З власної ініціативи, як протест проти уміщування румунських пісень в програмах.

Предсідник: Чи Ви свистали?

Насадюк: Ні.

Прокуратор: Ви зізнали в поліції й в слідчого судді, що Ви також свистали й не жалуєте того вчинку.

Насадюк: Я був присилуваний зробити такі зізнання.

Предсідник: Скажіть нам тепер, чи Ви жалуєте того поступку?

Насадюк: Я не свистав.

Предсідник до Тодорюка: А Ви, Тодорюк, жалуєте Вашого вчинку?

Тодорюк: Ні.

ЗІЗНАННЯ ІНШИХ ПІДСУДНИХ

Всі інші обвинувачені заперечують свою участь у цілій справі. Зокрема Квятковський доказує, що в час інциденту він зовсім не був в залі, шойно пізніше прийшов, щоб забрати речі Тодорюка. Всі підсудні відкликають свої слідчі зізнання, бо їх **вимушено на них силою**.

ЗІЗНАННЯ СВІДКІВ ПРОКУРАТОРА: КОГУТА Й ПІГУЛЯКА

Когут зізнає, що в час інциденту він був у залі і коли рознісся свист зараз за його плечима, він обернувся і пізвав Тодорюка, як того, що свистав.

Пігуляк зізнав, що безпосередньо по інциденті він побачив в льожі студ. корпорації «Залізняк» Квятковського (хоч Квятковський представив свідків, що бачили його в тому часі в місті).

ПРОМОВИ ПРОКУРАТОРА Й ОБОРОНЦІВ

Прокуратор вказує, що ніякий процес досі не був таким болючим, бо при нинішньому ходить про образу цілого румунського народу. Він вказує, що вже в лютні був подібний випадок у «Народнім Домі», коли то багато присутніх остентатційно опустило залю в час співання румунського корол. гімну. Румунська нація, мовляв, не заслужила(!) на таку образу її національних почувань і тому прокуратор жадає найвищого виміру кари.

Слабою сторінкою процесу була оборона, що й не діво, бо оборонцями були румуни, до яких у час процесу долучилися українські адвокати (В. Якубович, Масікевич, Ву-

кік). Зокрема оборонець б. полк. і був префект округи Нернівці, Негамту підніс, що українці в Румунії є безпечно настроєні національно, а останній випадок треба вважати як протест проти теперішнього режиму. Домагання українців у справі їх національної окремішності й інтересів дотеперішні уряди рідко узгляднювали. Перериваний предсідником, щоб не встравати в політичні питання, оборонець вказує далі, що не є вказаним допускати на українських національних святах румунських нац. пісень, при чому підніс, що в Австрії колись цісарський гімн співано в дуже рідких випадках, а румуни в Мадярщині зовсім не були примушувані співати мадярського нац. гімну. Також пісня «Горст-Вессель» не завжди співають у час католицьких свят у Німеччині.

Оборонець Д-р Поповіці вказує, що подібно, як в 1-тактії, Німеччині, а навіть і в самій Румунії між румунами й німцями шириться националістичний рух, так є і між українцями в Румунії. Між українською молоддю й старшим поколінням є велике противенства й молодь не хоче йти на ніякі компроміси з старшою генерацією. 1 раз тому, що старша генерація вмістила в програмі Шевченкового вечера румунський нац. гімн, його висвистано, щоб скомпромітувати ту старшу енергію. Що ж до корпорації «Залізняк», то вона аналогічна, як румунські националістичні студ. організації.

Інші оборонці виказували непричастність підсудних до закрутуваного їм вчинку.

ПРИСУД

По промовах оборонців трибунал виніс наступний при-
суд:

1) В. Тодорюк — 5 років тюрми, 5 років втрати горож. прав, 20.000 лей грошової кари й зворот 2.000 лей коштів процесу.

2) М. Насадюк — 4 роки тюрми, 5 років втрати горож. прав, 20.000 лей гр. кари й 2.000 лей коштів процесу.

3) Д. Квятковський — 2 роки тюрми, 5 років втрати гор. прав, 20.000 лей гр. кари й 2.000 лей коштів процесу.

4) І. Григорович — 2 роки тюрми, 5 років втрати гор. прав, 10.000 лей гр. кари й 2.000 лей коштів процесу.

5) І. Бучко — 6 міс. тюрми 1 рік втрати гор. прав. 10.000 лей гр. кари й 500 лей коштів процесу.

ПУБЛІКА ВІДПРОВАДЖУЄ ЗАСУДЖЕНИХ НА ДВІРЕЦЬ

ПРИСУД НА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ В ЧЕРНІВЦЯХ ЗАТВЕРДЖЕНИЙ

Найвищий касаційний суд у Букарешті відкинув відклики українців, засуджених румунським військовим судом у Чернівцях за висвистання румунського гімну на святі в честь Шевченка. Присуд став цим робом правосильний.

ДЕМОНСТРАЦІЇ В ЧЕСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Засуджених румунським воєнним судом націоналістів перевезли до тюрми в Дофтоні, що є одною з найтяжчих у

цілій Румунії. Коли засуджених націоналістів перевозили в Чернівцях на залізничний двірець, зібралася така велика товна українців, що станули всі трамваї й автобуси. Публіка кидала ескортованим під ноги рожі.

Процес І. Григоровича

АКТ ОБВИNUУЧЕННЯ

Акт обвинувачення подає: Впродовж 1936 р. редактор 1. Григорович помістив низку статей в українськім тижневику «Самостійність», підтримуючи живу іредентистичну пропаганду між українською «меншиною». Метою тих статей було створити невдоволення між українським населенням Буковини до румунської держави, заохочуючи його до революції, до топтання та непошановання румунських законів, які то закони не є згідні з українським визвольним рухом та з ідеєю української державності.

Так у цьому дусі помістив 20. УІІ. 1936. р. статтю під заг. «Молодь готова». Слідують уривки з цієї статті, зокрема: «На східних українських землях ллеться кров, на західних те саме. Ціла Україна палає вогнем. Нема ні одного клаптика української землі, де б не відбувалися завзяті бої між займанцями й українським народом».

Зчерги слідують уривки з статті «Нація й школа» з 11. X. 1936 р., зокрема: «Теперішня школа цілком чужа українцям». «Там, де йде боротьба за власне обличчя, боротьба двох противних сил за те саме місце під сонцем, там завжди одна воююча сила мусить не признавати законів, щоб вийти переможною» і т. д., а в цілій статті заохочує українське населення до топтання й ломання румунських законів.

18. X. 1936. помістив статтю під заг. «Від хати до хати», в якій описує румунський нарід у найчорніших і найбрудніших красках, та як нарід із нижчою культурою, що має дуже бліду минувшину й займає другорядне становище в світі. Звеличує все, що українське, підбурюючи одно-

часно населення твердженням, що в школах виростають зрадники. Все те мусить заступити чисто українська школа. Боротьбу треба вести не проханнями й випрошуваннями, тільки спільною адцією від хати до хати, від чоловіка до чоловіка, від дитини до дитини.

Так само осінню 1936 р. видав календар «Альманах» на рік 1937., в якому звеличує терористичні акти, саботажі, прославляє катів і розбійників-українців, роблячи з них героїв. Слідують вірніки з поезії «Боєвик». В такім самім дусі є віддані нариси «Героям-борцям», як і поезія «Націоналістична доба».

На підставі перешедшого уповноваженого органами слідства стверджується, що 1. Григорович заохочував українське населення Буковини до революції й розрухів, які могли спричинити небезпеку й загрозу для румунської держави, як і для державного ладу й спокою. Маючи на увазі зізнання й слідство, стверджується, що 1. Григорович публікував в 1936. р. цілу низку статей, поезій, нарисів, підтримуючи й розпалюючи ненависть і ворожнечу проти цілої Румунії. Маючи на увазі, що 1. Григорович провадив кампанію проти румунської держави, підбурюючи українців проти румунів, вихналюючи минувшину українського народу, його соціальне й економічне походження з України, описуючи румунський нарід у найчорніших красках із темною й блідою минувшиною й тим самим підтримуючи населення в ірелентизмі, заохочуючи його до несповнення обовязків, ломання законів і до революції, подібної як у 1918, 1919 р. р. і в Татар-Бунарі — оскаржується 1. Григоровича, відповідального редактора «Самостійності» перед місцевим військовим судом за переступлення 11 арт., другий рядок, буква д. закона Марзиску, як 3 арт. з стану облоги.

ВСІ ВНЕСКИ ОБОРОНИ — ВІДКИНЕНІ

Підсудного боронили адвокати: А. Вусик, Др. В. Войнович, Е. Масікевич, Др. М. Сивий і В. Якубович. На початку розправи оборона поставила внесок на відрочення про-

несу зогляду на неприсутність усіх свідків (їх мало бути понад 120). Трибунал відкинув цей внесок.

Зчорги оборона ставить внесок на відложення розправи й зарядження нового слідства, бо дотеперішне слідство не відповідало постановам нової військової процедури. Суд відкинув це внесення.

Далі оборона жадає затвердження перекладу всіх статей із української мови через заприсяженого перекладчика, а не неавторизованого перекладу звичайного урядника поліції. А вкінці стверджує брак оборонця «екс офіціо». Суд усі ці внески відкинув.

ЗІЗНАННЯ ГРИГОРОВИЧА

По перечитанні акту обвинувачення, предсідник суду переслухує підсудного Григоровича.

Предс.: Де та ваша Україна, яку хочете створити?

Підс.: В світі.

Предс.: Подайте точніше, де саме? В Румунії? В Польщі?

Підс.: Є за Дністром з центром у Києві, в Галичині...

Предс.: ... і в Буковині! Значить Україна в її етнографічних границях!

Підс.: Так.

Зчорги Григорович зізнав: В статтях «Нація й школа» та Від хати до хати написав я: коли закон забороняє учити дітей по українськи, то ніде не є заборонено, щоб діти цієї мови не знали. Нехай тому батько вчити сина, син брата, сестра сестру, і так від хати до хати. Чи є тут щось протизаконного? Що ж до поезій і нарисів, то вони не були писані мною спеціально для Буковини, тільки в першій мірі для Галичини, в честь героям-борцям, що згинули від польської петлі.

Предс.: Ви твердите, що Альманах був цензуваним?

Підс.: Так.

Предс.: Ким?

Підс.: Цензором Грігоровичою.

Предс.: Що розумієте під словами: «українська революційна молодь?».

Підс.: Розумію молодь, що стоїть під проводом полк.
Е. Коновальця.

Предс.: Що хотіли ви сказати під цією фразою: «цілі
українські області Буковини, Бесарабії й Марморошини»?

ІВАН ПРИГОРОВИЧ.

Підс.: Це околині, де живуть українці компактною ма-
сою.

Предс.: Хто є автором начерку «Боєвик»?

Підс.: Автор є анонімний. За зміст беру на себе відпо-
відальність, будучи відповідальним редактором. Так само
відповідаю й за нарис «Борням — героям», який відносить-

ся до недавного процесу проти Бандери й товаришів із на-
годи забиття польського міністра Перецького.

Предс.: Чий це вислів: «Вставайте, кайдани порвіте!».

Підс.: Це гасло Тараса Шевченка, найбільшого україн-
ського поета-пророка.

Оборонець Д-р Якубович: Яким шляхом думає підсуд-
ний можна видбувати Українську Державу? Еволюційним
чи революційним?

Підсудний: Тільки революційним!

Предс.: Вкажіть мені різницю між еволюційним і ре-
волюційним шляхом.

Підсуд.: Революція змінює обставини в дуже коротко-
му часі й вживаває засобів підхожих для осягнення своєї ці-
лі, наколи еволюція потребує довшого часу, етапів, і вжи-
ває зовсім інших засобів.

Предс.: Чи ви переконані, що революційними засобами
можна збудувати державу?

Підс.: Свято переконаний. Я запевняю вас, що в цьому
моменті, коли в Україні вибухне революція й 35 мільйонів
скине ярмо Москви, тоді без сумніву на карті Європи зари-
сується нова держава.

Предс.: Що ви намагалися осягнути статтями про нав-
чання?

Підс.: Вих статтях я торкнувся шкільного питання на
Буковині. Ми українці під Румунією, мали колись понад
400 народніх шкіл. Сьогодні не маємо ні одної! Ми стара-
лися всякими легальними шляхами, всякими петиціями, про-
ханнями їх назад відзискати, але все надаремне. Коли я ба-
чив такий стан річей, прийшов до висновку, що не треба
більше вдаватися до когось, щоб змилосердився над нами
й дав нам школи — нам треба взятися самим за це діло.
Кожний селянин, кожний батько мусить навчити свою ді-
тину читати й писати по-українськи. Від хати до хати вчити
дітей, від родини до родини провадити це навчання.

Предс.: (піднесеним голосом): Як це ви собі уявляєте?
А що має бути з навчанням румунської мови?

Підсуд.: Дитина повинна, точніше — вона мусить учи-

тільки в матірній мові, а пізніше може вчитися й румунської мови. Бо коли вона вчиться тільки в румунській мові, виходить із школи анальфабетом. В гімназії повинно бути подібне.

Предс.: Ви не знаєте конституції. Румунська держава — це національна держава. А як собі уявляє підсудний, що з тих 15 кандидатів-українців, які ставилися до бакалавреату (матури) перейшло тільки 2 — як це згадано в статті «Нація й школа», вони не знали румунської мови?

Прокуратор: Шо? Може були переслідувані?

Підсуд.: Так, були переслідувані.

Прокуратор: Ні, вони тому перепадають, бо не знають державної мови.

Підсуд.: Це неправда!

При кінці зізнань Григоровича прокуратор жадає, щоб відібрати від автоторії всі записи відносно перебігу цього процесу. До речі, журналістам з самого початку було заборонено робити записи!

По кількахвилинній перерві предсідник заявляє, що суд рішив заборонити писати про політичну сторону цього процесу, а все, що відноситься до цього процесу, мусить перейти цензуру військового прокуратора.

Потім слідують переслухання свідків.

ПЕРЕСЛУХАННЯ ЦЕНЗОРІВ

Перший зізнає як свідок — ренегат Ронгуш, головний цензор.

Оборона: Чи статті «Молодь готова», «Нація й школа» і «Від хати до хати» були цензоровані?

Свідок: Ні, не були цензоровані. Під моєю рукою була «Самостійність», «Час» і «Хліборобська Правда» і всі статті я цензувував.

Обор.: Чому ви зробили донос до дівізії аж 2 грудня 1936. р., коли статті були видруковані на 5 місяців перед тим?

Свідок: Я не зробив скорше доносу, бо не мав понят-

тя про них. Аж коли на донос поліції звернули мені увагу, тоді я поробив відповідні заходи.

Обор.: Чи «Альманах» Самостійності був цензуваний у цілості?

Свід.: Я не цензурував. Я побачив Альманах готовий, вилітаний, до того ще й з візою префектури.

Оборонці предкладають судові відбитки з статей «Альманаху» з підписом і печаткою цензури. Суд ту відбитьку відкидає, мовляв, як не автентичну, бо нема там підпису головного цензора.

Обор.: Що означає на цих шпалтах і на «Альманаху» буква «Г»?

Свідок: Це початкова буква одного з моїх помічників, які однак не мали права цензурувати. Так само заявляю, що календар помандрував підпольною дорогою до продажі. Я сейчас дав наказ поліції й жандармерії сконфіскувати його, однак всього 2 прим. сконфісковано.

Зізнає другий цензор **Грігоровича**.

Обор.: Це ваша буква «г»?

Свідок.: Так.

Обор.: Коли й що ви мали право цензурувати?

Свідок: Я був помічником, висланим з дивізії! Цензуравав тільки статті, які були проти румунської армії.

Обор.: Чому ваша початкова буква «г» знаходитьться на «Альманаху»?

Свідок: Я тоді цензурував, бо головний цензор був на відпустці¹.

Обор.: То значить, ви мали право цензурувати?

Свідок: Так, однак із тим застереженням, що по моїй цензурі відбувалась загальна ще одна, і то п. Ронгушом.

Третій свідок 1. Гуменюк не явився до суду.

ЗІЗНАННЯ СВІДКІВ ОБОРОНИ

Перший зізнає **Іван Бучко**, адміністратор «Самостійності», що був зобовязаний дбати про цензуру статей. Він зізнає, що коли приніс до цензури «Альманах», тоді не

вастав Ронгуша, тільки Грігоровіцу й Гуменюка, які заявили, що мають повне право цензурувати. «Альманах»¹ статтю «Молодь готова» цензурував Грігоровіца.

По цім зізнає **Денис Квітковський**.

Обор.: Як робилася цензура?

Свідок: Цензура робилася у той спосіб, що місця цензуванні були випущені, однак, не сміло бути в часописі¹ більших плям.

Обор.: Чи знали ви про домагання української мови?

Свідок: Знав, бо іноді приходили люди до редакції й ставляли домагання в цій справі.

Обор.: Чи пригадуєте собі, чи статті за які є обвинувачений 1. Григорович, були цензувані?

Свідок: Не знаю точно. Зате знаю те, що не вільно було друкувати статей, які не перейшли цензури й не мали підпису й печатки.

Обор.: Чи друкарня приймала нецензувані статті?

Свідок: Ні.

З чергі зізнає **Леопольд Міхиль**.

Обор.: Ви, як голова друкарні, друкували й допускали до друку статті без попередньої їх цензури?

Свідок: Ніколи.

Обор.: Коли й як ви знали, що вони добре до друку?

Свідок: Тоді, коли була печатка й підпись п. Ронгуша або Грігоровіци.

Предс.: Була важна цензура з підписом «г»?

Свідок: Так.

Обор.: Чи друкували Ви більше разів статті з підписом «г»?

Свідок: Так, більше разів.

ЗІЗНАННЯ ДАЛЬШИХ СВІДКІВ

З чергі зізнає **Д-р Вол. Залозецький**, представник Української Нац. Партиї на Буковині.

Обор.: Коли й як жадали Ви заведення української мови?

Свід.: Жадав я багато разів, як представник українського народу з Буковині, чито як посол, чи як сенатор, перед румунським парляментом на підставі законів.

Предс.: Чи партія, де Ви є, є законною?

Свід.: Так! Ми багато разів пактували з цараністами, лібералами й радикалами. Ми законні, лояльні, а не іредентисти тим, що жадаємо української мови. Ми обовязані її жадати. Це так предвиджено в статуті партії, в румунській конституції, в законах і в міжнародних трактатах, які зобовязують Румунію.

Обор.: Чи підсудний Григорович із власної ініціативи жадав заведення до шкіл української мови, чи з ініціативи населення?

Предс.: Це суду нічого не обходить. Чи маєте Ви усіх у Вашім жаданні в парляменті?

Свід.: Ні.

Обор.: Чи жадати заведення української мови через часопис є незаконним? Чи жадати її в парляменті є також незаконним?

Предс.: Це нас нічого не обходить.

Зчорги зізнає **Юрій Сербіньюк**.

Обор.: Чи жадали Ви української мови й українських шкіл у парляменті?

Смід.: Так, жадав на підставі 8 арт. конституції. З тяжким трудом отримали тільки заведення 6 годин тижнево української мови, а це 4 год. української мови, а 2 год. науки релігії.

Обор.: А коли знесено цей розпорядок?

Свід.: Знесено зараз як тільки ліберали прийшли до керми. Знесено звичайним міністеріяльним розпорядком.

Обор.: Чи можливе є порівняння теперішнього становища на Буковині з роком 1918. із Татар-Бунаром?

Свід.: Абсолютно ні. В Татар-Бунарі була комуністична революція, а ми є проти комунізму й проти нього боремося та побиваємо його всіми можливими засобами.

Предсідник прохає оборону не надавати процесові політичного підкладу, бо інакше відкидатиме запити оборони.

Далі візнає **А. Івасюк**.

Обор.: Чи свідок жадав заведення української мови й українських шкіл у парламенті та на політичних зібраннях?

Свід.: Так, жадав. Тоді заведено дві години української мови, які дожили тільки до 1934 р.

Обор.: Коли були предвиджені години української мови?

Свід.: Години були вміщені в аналітичній програмі, яка мала 30 годин на тиждень. До 1927 р. були 2 години, потім за цараністів 4 години, а тепер нема ні одної год.

Прокуратор: Перш усього треба виконати аналітичну румунську програму, а що лишиться, то дати на навчання української мови.

Зчери зізнає **І. Аликсевич**, директор і шк. інспектор.

Обор.: Чи цараністи мають у своїй програмі заведення української мови?

Предс.: Відкидаю це питання.

Обор.: Прошу нам пояснити з педагогічного боку справу навчання румунської мови.

Прелс.: Відкидаю.

Обор.: Чи отримували Ви як бувший інспектор колективні прохання в справі заведення українських шкіл і мови?

Свід.: Так.

Обор.: З яких сіл?

Свід.: З тих, де не була запровадена українська мова.

За ним візнає шкільний директор **М. Гарас**.

Обор.: Чи робилися заходи в справі засновання українських приватних шкіл?

Свід.: Робилися. Я особисто бігав і стукав не в одні двері. Як відповідь отримав я, що це можливо, однак із румунською викладовою мовою. Однак із цього ніхто не скористає — ні українська дітвора, ні нація.

Обор.: З якої причини жадали Ви шкіл і мови?

Свід.: З тої, що її ніде не вчать.

Обор.: Чи буквар, який видала «Українська Школа» є затриманий міністерством?

Свід.: Так.

Обор.: Який буквар пропонує оскаржений у статті «Від хати до хати»?

Свід.: Буквар виданий нами й затверджений міністерством.

Зачергові зізнає **Д-р Антін Кирилів**.

Обор.: Чи ви, як голова Т-ва «Українська Школа» сталися про заснування української школи з рамені Тва?

Свід.: Так, однак без ніякого успіху.

Обор.: Знаєте про курси української мови?

Свід.: Так. Вони відбувалися по наших секціях, однак із часом було строго заборонено надалі вчити дітей по-українськи, і то як у містах, так і на селах.

Зачергові зізнає проф. **Т. Бриндзан**.

Обор.: Чи знаєте що про засновання українських шкіл?

Свід.: Так, дозвіл був на це, однак на приватні школи, і то обов'язково з румунською викладовою мовою.

Предс.: Скільки шкіл мали Ви за австрійського панування?

Свід.: Народніх шкіл було понад 220, а середні були у Вижниці, Вашківцях, Кіцмані, Чернівцях і катедра української мови в університеті. В усіх цих школах була викладова мова українська.

Прокуратор: Це була політика австрійського уряду душити румунський елемент, підтримуючи і стимулюючи український.

Далі зізнає **Ом. Іваницький**.

Обор.: В який спосіб українське населення жадає української мови?

Свід.: Давніше через директорів і учителів, а тепер через пресу.

За ним зізнає **Іл. Карбулицький**.

Обор.: Чи приходили до Вас люди із домаганнями заведення української мови?

Свід.: Так.

Зачергові зізнає **Лесь Киселиця**.

Обор.: Чи жадало від Вас населення заведення й нав-

чання української мови в школі?

Свід.: Так. Як директор школи я вислав особисто понад 200. подань до Букареніту з жаданням заведення української мови в школі.

Зізнає **Олена Копачук**.

Обор.: Чому тримали Ви курси української мови?

Свід.: Я тримала курси, бо в школі не вчать української мови, а люди з Бергомету жадали це й я такі курси тримала, доки прийшла заборона й арештування.

АРЕШТУЮТЬ ДВОХ СЕЛЯН - СВІДКІВ ЗА ВІДМОВУ ЗІЗНАНЬ ПО-РУМУНСЬКИ

Зізнає сел. **Ілля Лазорик**.

Обор.: Звідки виходила ініціатива жадати заведення української мови: чи від «Самостійності», чи від народу?

Свід.: Сам народ жадає.

Обор.: До якої школи Ви ходили?

Свід.: До української.

Прокуратор: Бачить високий суд, що то за горожан ми маємо?!

Обор.: Чи жадали люди із інших сіл, ніж Ваше, української мови?

Свід.: Так.

Обор.: Звідки це знаєте?

Свід.: Знаю, бо люди хотіли з просьбами.

Предс.: Чи ви служили при війську?

Свід.: Так.

Предс.: А чому не знаєте по-румунськи?

Свід.: Я знаю, але слабо.

За ним зізнає **Василь Малик**, селянин.

Обор.: Хто хоче заведення української мови?

Свід.: Ціла Буковина.

Тому, що суд стверджив в обох останніх свідках «злу волю», бо не хотіли зізнавати по-румунськи, хоч служили в румунському війську, приказує прокураторові заарештувати 1. Лазоряка й В. Малика.

ПРОМОВА ПРОКУРАТОРА

24. У1. 1937. р. прокуратор, майор А. Бурада, виголосив промову такого змісту:

Дефіляда великого числа свідків, що їх представила оборона, не принесла нічого, що могло б полегшити положення підсудного. Зрозумійте, що преса це четверта сила держави, яка в особі підсудного не співпрацювала з цензурою, а навпаки йшла її на перекір. Є непростимим, коли підсудний випускає статті нецензуровані, протидержавні, які заразом нарушають державний спокій і підбурюють українське населення до непослуху й бунту. Уявіть собі, скільки небезпеки ховається в словах «одніська спроба революції» чи «нема місця, де б українці не билися з займаннями»... Це значить — з нами румунами. А далі, відносно матури... що вони посідають високу культуру, а ми бліду. Та ж це вони, горді, не хочуть вчитися державної мови, тому й такі висліди, що при матурі на 15. переходятя 2. Нас нічого не обходить при навчанні дітей психольогічна чи педагогічна точка погляду; нас обходить одне: всі мусять знати по-румунськи. Автім перечитайте наукові праці Йорги й Ністора. Там побачите, хто такі українці: це чистокровні румуни, які забули свою мову; їх зукраїнізувала Австрія. Ви бачили своїми очима, і чули, як два свідки не хотіли говорити по-румунськи. Чому? Бо будучи дітьми, ходили до української школи, а не до румунської; тепер вони войкотують нашу мову. З цього висновок: треба вчити дітей у народніх школах тільки по-румунськи, тоді защепиться в них примус. Отже треба поступати якраз протилежно, ніж вимагала це оборона й ніж свідчили свідки. В статті «Нація й школа» зверніть увагу на тих кілька слів: «боротьба двох собі противних сил за те саме місце під сонцем... значить не признавати законів». Або: «щоб дитина знала, де та Україна», чи «нехай пізнає своїх ворогів»... Хто є тими ворогами, в нас в Румунії, запитаю? Тільки ж ми румуни, які даємо їм хліб, боронимо спокій і лад у державі, даємо їм право ходити до шкіл та занимати посади. А вони нам у заміну публікують статті в «Самостійності», де закликають

«Вставайте, кайдани порвіте!», «Хай живе Україна!», «Хай живе Вождь!». Я кінчу їй думаю, що світлий суд зрозуміє, який небезпечний елемент представляє особа відповідального редактора «Самостійності» і жадаю як найстрогішого його покарання.

ПРОМОВА ОБОРОНЦЯ Д-РА М. СИВОГО

Оборонець на початку підносить, що ні прокуратор, ні взагалі румуни не знають українського питання. Що ж до Ністора, як і Цопи, то воно інформували й інформують румунську публічну опінію про українців тенденційно, односторонньо, а то й подають зовсім фальшиві факти. Український народ у Буковині, Бесарабії І Марморщині це компактна маса в числі понад одного мільйона...

Предс.: По Вашій статистиці!

Обор.: Ні, по статистиці зовсім безпартійній і об'єктивній, бо це число подає «Енциклопедіка Брітаніка», том 13., стор. 931., отже не так, як подають румунські статистики, визначаючи число українців цифрою 300.000 людей. Українці боряться за школу І за культурні установи. Перед війною було в нас 200 народніх шкіл, 4 середні, 2 фахові, 2 учительські семинарії та катедра української мови в черновецькім університеті. Почавши від 1920. р. румунська влада заборонила науку української мови, позамикала школи, заборонила приватне навчання, арештуючи й саботуючи все, що українське. Підсудний мав повне право писати й домагатися української мови, і то на зовсім законній підставі, як 9. і 10. арт. паризького трактату з 9. XII. 1919 р., далі на підставі румунської конституції та закону про народне навчання з 1924 р., які категорично предвиджують, що навчання має відбуватися в мові дотичної національної меншини. Себто закони ці говорять ні більше, ні менше, а те, що писав підсудний у своїх статтях. Чи подібні домагання робиться через пресу, чи через презентантів у парламенті — це не має ваги.

Також із точки погляду педагогіки є абсолютно необхідним, щоб дитина при вступі до школи вчилася по-українсь-

ки. Наведу цікавий приклад. Ваш міністер Брандш був на інспекції в с. Мамоївцях і запитав одну дитину, що це та-ке «інгашимінти» (штучний гній); дитина вичислила по-румунськи всі роди штучного гною, однак запитана, що це симбіоз по-українськи, не могла сказати; і не могла цього сказати ні одна дитина в класі. Отже, як бачимо, педагогічна система цілком фальшиві, навчання примусове й автоматичне, дитина це папуга, яка що її навчиш на пам'ять, то буде говорити.

Другою ділянкою, за яку українці боряться, є культу-рні товариства. Почавши від 1924. р. систематично замикано українські читальні, так що сьогодні майже ні одної нема. А навіть тепер під цю хвилю всі українські установи з Чернівець на ділі замкнені. Чому? Бо влада бачить у читальні часописів, в танцях, співах, відчитах, а навіть у копанім мячу — українську іреденту. Жандарми сконфіскували всі книжки по читальнях, тероризують населення, арештують, б'ють. За що, запитую вас? За те, що ми жадаємо того, що нам законно належиться? По селях не респектується міні-стеріяльних розпорядків відносно дозволу на українські вистави. Жадають, щоб козаків із ХУІ. і ХУІІ. ст. ставили у фраках чи смокінгах і циліндрах, а тільки не в шараварах із вишиваною сорочкою та сивою кучмою. Слово «іредента» кидають як мячом, не знаючи навіть етимологічного значення того слова. За Дністром є комуністична Україна, а ми антикомуністи. З другого боку є Польща. Отже в чию користь провадять українці іреденту? Для Москви й Польщі? Коли ж водночас боремося проти них!

Зчорги оборонець згадує минулі події з 1917-18 р. р., можливість будучої війни та повстання української держави та вкінці вказує на неповажність і слабі аргументи акту обвинувачення, як і фальшиві його заключення.

ПРОМОВА ОБОР. В. ЯКУБОВИЧА

Оборонець затримується передусім на фактах психо-логічного характеру, доказуючи, що українці почиваються сильно переслідуваними. Зокрема повказує на іспити зри-

лости по школах та на їх катастрофальні висліди. Він, як редактор, бачить на власні очі, як переводиться румунізацію багнетом, арештуванням, терором. Столична румунська преса обchorює нас, обкидає болотом, топче ногами. Українському народові розірвано душу. Далі оборонець здержується на кількох цитатах і параграфах, жадаючи звільнення підсудного від вини й карі.

ПРОМОСВА ОБОР. Д-РА В. ВОЙНОВИЧА

Оборонець звертає увагу на абсолютну легальність ширення думок у старті «Нація й школа», документуючи це міжнародними практиками, румунськими законами, та парламентарними інтерпеляціями. Далі звертає увагу, що ісипит зріlosti, це публичний іспит, і коли підсудний подав його вислід, то зробив це з журналістичного-інформативного обовязку. Шо кандидати при матурі перепадають, то винна в тому тільки румунська школа, яка не підготовляє як слід учеників. Пригадайте собі, що казав Ч. Поп: «Ми не маємо на меті робити з меншостей румунів силою»... А яка дійсність? Нас румунізують багнетом, арештами, заборонами, терором. Коли Буковина по розпаді Австро-Угорщини припала Румунії, тоді ви приобіцяли дати українські школи, українську мову-релігію, та забезпечити вільний культурний розвиток в усіх членниках. А дивіться на теперішність! Все замкнене під ключем, а на сторожі батнет! Говорилось, що ми свої домагання предкладаємо в революційний спосіб. Чи жадання іля українського народу через представників його та в речиках наших законів є революцією?

Зчерги оборонець приходить до аналізи нарисів в «Альманаху», вказуючи, що мова в них про процеси, які відбувалися в Галичині; збоку підсудного був би якраз злочин, коли б він не приняв тих нарисів, що оспівують геройську смерть Біласа й Данилишина та інших. Що є протизаконного в нарисі «Княжа доба»? Що ви добачуєте в нарисі «Борцям-героям», де зображується в фільософічний спосіб нестримну любов до українського народу таких одиниць як Бандера та другі? Що тут є протизаконного? 1 нестерп-

ним є називати таких людей як Білас-Данилишин злочинцями-ми-кримінальниками! Вони в нас героями є, були й будуть! Ми не просили румунських істориків як Йоргу, давати нам лекції з української історії, яку ми в кожному випадку ліпше знаємо, ніж такі панове як Йорга.

Вкінці оборонець збиває різні твердження в акту обжалування й в промові прокуратора.

ПРОМОВА ОБОР. Е. МАСІКЕВИЧА

Спочатку оборонець затримується над аналізою статті «Від хати до хати». Далі: переклад статтей в акті обвинувачення злий, фальшивий, а що більше, з повириваних то тут, то там кількох слів зложено цілий акт обвинувачення.

Автім, українці з Буковини, Бесарабії й Марморщини, що платять податки й сповнюють горожанські обов'язки, не мають права жадати української мови чи через пресу, чи через парламентарних представників? Бажання української мови це не особисте бажання 1. Григоровича, а цілого українського населення в Румунії! Коли нам її не дають, то ми спільними силами й акцією будемо її вчити від хати до хати. Ми нація, яка потребує розвиватися, як тілесно, так і духово.

Та припустім, що ці статті були цензуровані. Та що в них протизаконного, коли це саме жадає Залозецький у парламенті, і коли це предвиджують ваші закони? Що не в такому випадку за закони? Ми бачимо, що ви пересяклі тою теорією москвофілізму, що, мовляв, українців, ні України не було й не буде, що це народ без історії, без мінувшини, без традиції, що ми зайди з Галичини, з Українщін Австрією і тд. Всі ці твердження ми категорично відкидаємо. Дивіться, що дали італійці тирольцям або навіть німці жидам! Та ж вони живуть собі своїм рідним життям, маючи свої школи, мову, культурні установи, тощо.

РЕПЛІКА ПРОКУРАТОРА

По промовах оборонців, забрав слово прокуратор, вказуючи, що цілий процес, замість спинитися над злочинними

статтями ред. Григоровича дістав цілком інше обличчя. Це був політичний процес, що його піготовила оборона в по-розумінні з великою масою свідків, з рівночасним саботуванням румунської мови, пішовідною авдиторією, тощо. Можна розуміти жадання української мови, але цей відважний і обурюючий тон і манера висказування його в статтях, мають провокаційний характер і небезпечний для держави та для румунської нації, яка чується глибоко заневаженою. Тому прокуратор жадає покарання підсудного.

КІНЦЕВЕ СЛОВО ОБОРОНИ

По результаті прокуратора уцілено слово обороні, від якої промовив Д-р М. Сивий, аналізуючи арт. 11/ІІ. та доказував, що підсудний не міг проинітися проти того закону, який повстал у 1930. р. та намірений проти комуністичного руху.

ЗАБОРОНА ЗВІДОМЛЕНЬ 13 ПРОЦЕСУ

По промові Д-ра Сивого, ~~забирає~~ ще раз слово прокуратор, жадаючи від суду заборони всіх звідомлень із процесу, бо такі звідомлення можуть викликати заколот між українцями.

Оборона, устами Д-ра М. Сивого, протестує проти того внеску прокуратора, заявляючи, що нема потреби замикати дверей у цьому процесі, бо він цікавить якраз цілий український загал, якого речником є ред. Григорович.

Суд по короткій нараді рішив заборонити всяки оголошення про перебіг процесу й дав у тому напрямку відповідні інструкції цензурі.

ЗАСУД

По одногодинній нараді суд виніс наступний засуд: за- суджується відповідального редактора «Самостійності» 1вана Григоровича на 3 роки тюрми, 5 років втрати політичних і горожанських прав, 50.000 лейів грошової кари й 3.000 судових коштів.

ЗМІСТ

Короткий історичний огляд	5
Теперішнє положення	10
Перед румунським воєнним судом	19
Пропес І. Григоровича	28

Imp. de Navarre, 5, rue des Gobelins, Paris (XIII)

